

СТАТИСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ УМОВ І ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ПРОЦЕСІВ УРБАНІЗАЦІЇ

НАЗАРОВА О. Ю.

кандидат економічних наук

Харків

Для такої системи, як держава, первинними складовими є сільські та міські поселення. У країнах з високим рівнем урбанізації вплив міст на загальний розвиток держави стає визначальним. Крім того, в урбанізованих демократичних суспільствах рівень розвитку та конкурентоспроможності, політичної й економічної ваги визначаються рівнем розвитку, конкурентоспроможністю та рівнем міжнародного впливу їх міст, а також ефективністю взаємовідносин, взаємозв'язків і взаємодії держави та міст.

Сьогодні, у більшості випадків, процес урбанізації в світі відбувається екстенсивним шляхом, що характерний для аграрних у минулому країн. Його особливостями є швидкі темпи зростання міського населення і виник-

нення багатьох нових міст, зосередження несільськогосподарських функцій переважно в містах. При екстенсивному шляху розвитку урбанізації зростання міст і формування міських структур залежить насамперед від потреб матеріального виробництва і, зокрема, екстенсивного характеру розвитку продуктивних сил суспільства.

Розробкою теоретичних і методологічних засад процесів урбанізації в нашій країні займалися відомі економісти та географи Н. І. Блажко, Ф. Д. Заставний, С. С. Мохначук, Л. М. Корецький, П. С. Коваленко, В. М. Кубійович, Ю. І. Пітюренко, В. М. Пересекін, О. І. Степанів, А. В. Степаненко, Г. Г. Старостенко, Д. М. Стеченко, М. Ф. Тимчук, М. І. Фащевський, С. С. Фомін, О. І. Шаблій, А. Т. Шевчук та ін. Найбільш інтенсивно вивчення процесів урбанізації, окремих міських поселень та їх систем припадає на другу половину ХХ ст., а особливо – на його кінець. Це є наслідком того, що саме у цей період процес урбанізації виявлявся найбільш активно, зростала роль міст як основних форм розселення і соціально-економічних центрів. Розуміння

сутності поняття «урбанізація» зазнало значної трансформації у процесі її вивчення.

Мета роботи – виявлення закономірностей, тенденцій, явищ, що впливають на такий демографічний процес, як урбанізація, а також розробка наукових рекомендацій, спрямованих на подолання негативних тенденцій у людському суспільстві на певному історичному етапі.

Урбанізація – багатобічний соціально-економічний, демографічний і географічний процес, що відбувається на основі історично сформованих форм суспільного й територіального поділу праці. Демографічна статистика розглядає урбанізацію як зростання міст, особливо великих, підвищення питомої ваги міського населення в країні, регіоні, світі.

Сучасна урбанізація як всесвітній процес має три спільні риси, характерні для більшості країн [7]:

1) *швидкі темпи зростання кількості міського населення*. Так, у 1800 р. у містах проживало близько 14% населення світу, у 1950 р. – 29%, а в 1990 р. – 46%. У світі з 1950 р. населення міст зросло у 4,37 раза (у середньому приблизно на 50 млн чоловік щороку);

2) *концентрація населення і господарства в основному у великих містах*. Це пояснюється насамперед характером виробництва, ускладненням його зв'язків з наукою, освітою. Крім того, великі міста звичайно повніше задовольняють духовні запити людей, краще забезпечують достаток і різноманітність товарів і послуг, доступ до сховищ інформації. На початку ХХ ст. у світі налічувалося 360 великих міст (з населенням понад 100 тис. мешканців), у яких проживало тільки 5% усього населення. Наприкінці 80-х рр. таких міст було вже 2,5 тисячі, а частка їх у світовому населенні перевищила 1/4. У Радянському Союзі, за переписом 1959 р., великих міст було 148, а за переписом 1989 р. – близько 300. З-поміж великих міст прийнято окремо виділяти найбільші міста-«мільйонники» з населенням понад 1 млн мешканців. На початку ХХ ст. їх було всього 10, на початку 80-х рр. – понад 200;

3) *«розповзання» міст, розширення їхньої території*. Для сучасної урбанізації особливо характерний перехід від простих до групових форм міського розселення – від звичайного «точкового» міста до міських агломерацій – компактних територіальних угруповань міських і сільських поселень. Ядрами найбільших міських агломерацій стають переважно столиці, найважливіші промислові та портові центри.

Незважаючи на спільні риси, процес урбанізації в різних країнах і регіонах має певні відмінності, зокрема неоднакові рівні і темпи. За рівнем урбанізації всі країни світу можна поділити на три великі групи. Але основний поділ проходить між більше і менше розвинутими країнами. У розвинутих країнах рівень урбанізації в середньому становить 72%, а в країнах, що розвиваються, – 32%. Темпи урбанізації багато в чому залежать від її рівня. У наші дні міське населення в країнах, що розвиваються, зростає в 3 рази швидше, ніж у розвинутих. На них тепер припадає 1/6 усього щорічного приросту міських мешканців.

За даними ООН, у 2008 р. вперше у світовій історії число міських жителів зрівнялося із чисельністю сільського населення, досягнувши 3,4 млрд осіб [2]. Як очікується, до 2050 р. приріст числа міських жителів складе ще 3,1 млрд осіб при тому, що загальний приріст населення буде 2,5 млрд. У даний час городяни проживають на території, площа якої складає всього лише 3% поверхні суші, у той час як життя нинішніх мешканців сільських районів, чисельність яких становить теж 3,4 млрд осіб, залежить від сільськогосподарських угідь, що займають 12% суші всієї Землі.

Глобальний перетворюючий ефект процесу урбанізації став найбільш помітний в економічно розвинутих регіонах світу. Так, рівень урбанізації вже перевищив 80% в Австралії, Новій Зеландії та Північній Америці. У розвинутому світі найменш урбанізованим з основних регіонів залишається Європа, в якій 72% населення проживає в міських районах.

Серед менш розвинутих регіонів надзвичайно високий рівень урбанізації (78%) досягнуто в Латинській Америці й Карибському басейні, де він навіть вище аналогічного показника для Європи. Навпаки, Африка та Азія залишаються в основному сільськими районами. У цих регіонах частка міських жителів становить відповідно 38% і 41% населення. У той же час, у 2007 р. половина міського населення світу (у кількісному вираженні) припадала на Азію. Друге місце за цим показником посідає Європа, в якій проживає 16% міського населення світу.

Очікується, що в найближче десятиліття показники урбанізації зростуть у всіх основних районах, причому в Африці та Азії цей процес буде йти швидше, ніж в інших регіонах, навіть при зниженні передбачуваних темпів урбанізації в порівнянні з попередніми десятиліттями. Проте, до середини нинішнього століття в Африці, Азії та країнах Океанії показники урбанізації, як очікується, будуть нижче, ніж аналогічні показники для регіонів більш розвинутих країн чи Латинської Америки і Карибського басейну. У цілому, населення світу до 2050 р., імовірно, майже на 70% буде міським. До того часу найбільше городян буде проживати в Азії (54%) та Африці (19%).

Процес урбанізації на території України розпочався у ХІХ столітті. Особливо він прискорився після скасування кріпацтва в 1861 р. та початку швидкого розвитку промисловості, але міське населення продовжувало складати незначну частку всього населення, близько 20%.

На теперішній час Україна є переважно урбаністичною країною з помітною перевагою міського населення над сільським. Станом на 1 січня 2011 р. чисельність міського населення становила 31,5 млн осіб (68,6%), сільського – 14,4 млн осіб (31,4%).

Найменш сільськими є такі області України, як Донецька – 10%, Луганська – 14%, Дніпропетровська – 17%, Харківська – 21%, Запорізька – 24% (селян). Найбільш сільськими є Тернопільська і Закарпатська області – по 59% сільського населення, Івано-Франківська і Чернівецька – по 58%, Вінницька – 56% і Рівненська – 55%.

Водночас найвищий рівень урбанізації в Донецькій області, в якій мешканці міста становлять 90% населення, Луганській – 86% та Дніпропетровській – 83% (рис. 1).

На 1 січня 2011 р. в Україні нараховувалося 459 міст, у т. ч. 180 обласного підпорядкування, 885 селищ міського типу та 28 457 сіл. У цілому міста становлять лише третину міських поселень України, але в них проживає близько 90% всього міського населення. При цьому основна його частина припадає на крупні і найкрупніші міста (рис. 2).

- ✦ Луганської області — 8,1%;
- ✦ Київської області — 5,9%;
- ✦ Дніпропетровської області — 4,4%.

Найменша концентрація міст в Рівненській, Закарпатській, Чернівецькій, Житомирській та Волинській областях — по 11 міст в кожній області, а також у Миколаївській та Херсонській областях — по 9 міст. Відносно загального числа міських населених пунктів в Україні питома вага міст складає відповідно 2,4% та 2,0% у кожній з двох вказаних груп областей.

Рис. 1. Рівень урбанізації за областями України у 2010 р. (%) [4]

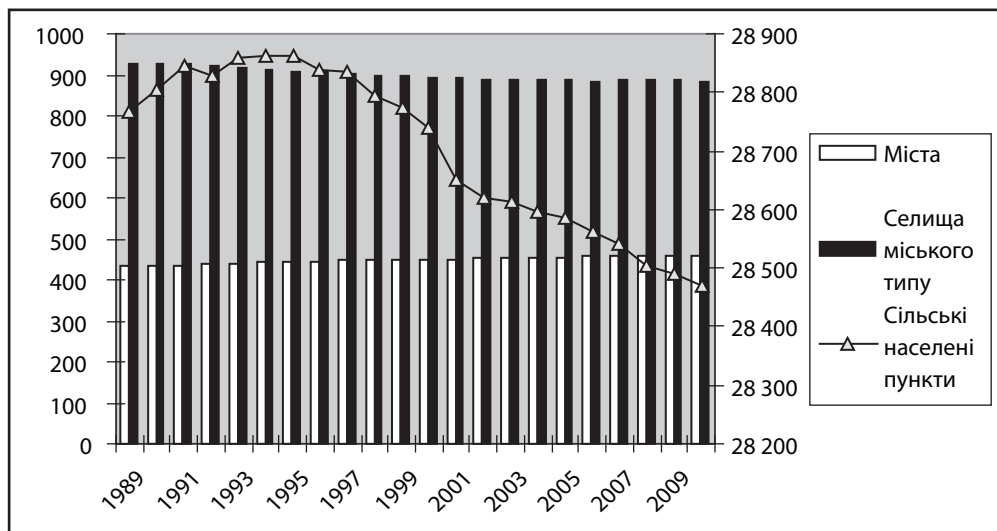

Рис. 2. Кількість адміністративно-територіальних одиниць в Україні у 1989 – 2010 рр. [4]

Характерною рисою міських поселень України є те, що вони нерівномірно розміщені на території країни. Найбільше міських населених пунктів сконцентровано у Донецькій (52), Львівській (44), Луганській (37), Київській (26) та Дніпропетровській області (20). При цьому частка міських поселень вказаних областей у загальній кількості міст в Україні становить:

- ✦ Донецької області — 11,3%;
- ✦ Львівської області — 9,6%;

Слід зазначити, що кількість міст в кожному регіоні України не залежить від його території. Так, серед найбільших за кількістю міст областей Донецька область займає 11 місце за територією, Львівська — 17-е, Луганська — 10-е, Київська та Дніпропетровська — 8-е та 2-е місця відповідно. При цьому Херсонська область, яка займає останнє місце за кількістю населених пунктів міського статусу, перевищує за площею такі області, як Донецька, Львівська, Луганська та Київська.

Згідно з класифікацією міст за кількістю населення виділяють п'ять їх категорій: малі (з чисельністю жителів до 50 тис. осіб), середні (від 50 до 100 тис.), великі (від 100 до 250 тис.), дуже великі (від 250 тис. до 1 млн) і найбільші — міста-мільйонники (понад 1 млн осіб). В Україні міст з кількістю населення від 100 до 500 тисяч налічується 37. Дев'ять міст мають понад півмільйона жителів, а у п'яти кількість населення перевищує 1 млн осіб. У Києві, столиці України, — понад 2,7 млн жителів.

Нині налічується 19 агломерацій, з них 6 найбільших (Київська, Донецька, Харківська, Дніпропетровська, Львівська, Одеська із загальною кількістю населення понад 12 млн осіб), 6 великих (Криворізька, Горлівська, Луганська, Краматорська, Маріупольська, Стаханівська — близько 5 млн осіб) і 8 великих (Сімферопольська, Миколаївська, Херсонська, Краснолуцька, Кременчуцька, Лисичанська, Нікопольська, Торезька — понад 4 млн осіб). В агломераціях проживає 40% населення України і близько 50% міського.

ВИСНОВКИ

XXI століття позначається стрімким розвитком урбанізаційних процесів. Це явище має всеохоплюючий характер, суттєвий вплив і значення для суспільно-економічного розвитку багатьох країн. Якщо раніше урбанізація характеризувалася збільшенням кількості міського населення й територіальним розширенням міст, то сьогодні визначається як «історичний процес зростання і підвищення ролі міст у розвитку суспільства, обумовлений об'єктивною необхідністю концентрації та інтеграції матеріального й духовного виробництва, форм і засобів соціального спілкування».

Слід зазначити, що необхідним є перехід від екстенсивного розвитку урбанізації до інтенсивного. При інтенсивному розвитку урбанізації відбувається

не стільки створення нових, скільки вдосконалення соціально-економічного розвитку існуючих, формування мережі міст відповідно до потреб країни. Для цього типу розвитку урбанізації характерний перехід на багатофункціональну основу розвитку міст, що виражається в ускладненні структури і розширенні складу міських функцій. У цьому випадку місто розвивається не так у ширину, як у глибину — шляхом якісного вдосконалення та подальшого перетворення міських поселень, ускладнення форм і систем урбанізаційних структур у межах охоплених містами територій. ■

ЛІТЕРАТУРА

- 1. Бреєва Е. Б.** Основы демографии: Учебное пособие.— М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2008.— 352 с.
- 2.** Доклад Комиссии ООН по народонаселению и развитию: «Распределение населения, урбанизация, внутренняя миграция и развитие» 7 — 11 квітня 2008 р.— 41 с.
- 3. Заставецький Т. Б.** Система міських поселень агропромислового регіону в умовах трансформації суспільства.— Тернопіль, 2005.— 180 с.
- 4.** Офіційний сайт Держкомстату України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
- 5. Медков В. М.** Демография: Учебное пособие.— М.: ИНФРА-М, 2007.— 683 с.
- 6. Стеценко С. Г.** Демографічна статистика: Підручник.— К.: Вища школа, 2005.— 415 с.
- 7. Тарлецкая Л. В.** Международная демографическая статистика: оценки и прогнозы ООН // Мировая экономика и международные отношения.— 2008.— № 3.— С. 32 — 39.
- 8.** Урбанізація в Україні: соціальний пакет та управлінські аспекти / І. М. Салій.— К.: Наукова думка, 2005.— 301 с.
- 9.** <http://svit.ukrinform.ua/population>.
- 10.** <http://uk.wikipedia.org/wiki/>